

KONRAD BOBIATYŃSKI*

 <https://orcid.org/0000-0002-9832-3048>

SKŁAD I LICZEBNOŚĆ ARMII LITEWSKIEJ
PODCZAS WOJNY Z TURCJĄ
W LATACH 1683–1686

Abstract

Composition and Numbers of the Lithuanian Army
during the War with Turkey in 1683–1686

A historiography devoted to the reign of King John III Sobieski has so far lacked a detailed study on the Lithuanian army during the war with Turkey in 1683–1699. This article partially fills this gap as it precisely reconstructs the composition and numbers of the Lithuanian army in 1683–1686, i.e. during the expedition to Slovakia (1683), the campaigns in Zhvanets (1684) and Bukovina (1685), and military operations in Moldova (1686). Primary sources used for the article included treasury records, which are currently stored in Vilnius, i.e. reports of the Grand Treasurer of Lithuania, Benedict Paweł Sapieha, submitted at General Sejms in 1685 and 1689, as well as a short document that contains data from muster rolls of the 1680s. The records of the Grand Treasurer of Lithuania contain detailed lists of all Lithuanian military units which were part of the mercenary army and data on their numbers during the eight quarters of military service between 1683 and 1686. This material can be used for in-depth studies on the careers of military officers at that time, as well as the patron-client relationships between hetmans and their subordinates. The article also analyses the actions of the hetmans Kazimierz Jan Sapieha and Józef Bogusław Słuszko, whose aim was to strengthen the position of the Sapieha family and the royalist party, respectively, among soldiers and commanders.

Keywords: Polish-Lithuanian Commonwealth; Ottoman Empire; war; Lithuanian army; muster; treasury; seventeenth century

* Wydział Historii, Uniwersytet Warszawski

 k_bob@wp.pl

Nadesłany 20.11.2020; Nadesłany po poprawkach 19.01.2021; Zaakceptowany 20.01.2021

Marek Wagner, podsumowując niedawno stan badań historyczno-wojskowych nad panowaniem Jana III Sobieskiego, słusznie zauważył, że w polskiej historiografii ciągle brakuje zarówno syntetycznych opracowań poświęconych wojnie Rzeczypospolitej z Turcją w okresie „powiedeńskim” (1684–1699), jak i całościowych studiów na temat wojskowości polskiej oraz litewskiej w tym czasie¹.

Szczegółowej analizy doczekał się dotychczas wkład Wielkiego Księstwa Litewskiego w pierwszy etap konfliktu z Portą (1672–1676)². Ponadto dokładnie opisane zostały działania armii litewskiej w 1683 r.³ Jeśli chodzi o okres po powstaniu Ligi Świętej (5 III 1684), dysponujemy tylko jednym artykułem, w którym podane zostały podstawowe fakty dotyczące udziału Litwinów w kolejnych operacjach wojennych, aż do zawarcia traktatu karłowickiego w 1699 r.⁴ Nieco więcej na ten temat można dowiedzieć się z monografii poświęconych kampaniom z lat: 1684⁵, 1685⁶, 1686⁷, 1687⁸,

¹ Marek WAGNER, *Perspektywy badań historyczno-wojskowych czasów Jana III Sobieskiego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne, nr 146: 2019, z. 2, s. 461–473.

² Zob. podstawowe opracowania na ten temat: Konrad BOBIATYŃSKI, *Michał Kazimierz Pac. Wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008, s. 282–292, 313–345; idem, *W drodze pod Chocim. Litewskie przygotowania do wojny przeciwko Turkom w 1673 roku*, [in:] *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, red. Sławomir GÓRZYŃSKI, Mirosław NAGIELSKI, Warszawa 2014, s. 27–47; Aleksander CODELLO, *Litwa wobec wojny z Turcją 1672–1676*, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. 13: 1970, cz. 1, s. 136–159; Anna FILIPCZAK-KOCUR, *Od Chocimia do Żórawna (Żurawna). Finansowy udział Wielkiego Księstwa Litewskiego w kampaniach wojennych 1673–1676*, [in:] *Studia Historyczno-Wojskowe*, t. 3: *Armia i społeczeństwo*, red. Tomasz CIESIELSKI, Zabrze 2009, s. 130–137; Zbigniew HUNDERT, *Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*, Oświęcim 2012; Marek WAGNER, *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 1–2, Zabrze 2009; Janusz WOLIŃSKI, *Z dziejów wojen polsko-tureckich*, Warszawa 1983.

³ Władysław SEMKOWICZ, *Udział wojsk litewskich Sobieskiego w kampanji roku 1683*, *Ate-neum Wileńskie*, t. 9: 1934, s. 1–33; zob. też Konrad BOBIATYŃSKI, *Udział Wielkiego Księstwa Litewskiego w kampanii wiedeńskiej 1683 roku*, [in:] *Odsiecz wiedeńska*, red. Teresa CHYNCZEWSKA-HENNEL, Warszawa 2011, s. 59–73; Jan WIMMER, *Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy*, Warszawa 1983, s. 393–399. Niestety, niewiele o działaniach litewskiego korpusu na Podolu w tym roku możemy dowiedzieć się z artykułu: Marcin MARKOWICZ, *Daleko od Wiednia – działania militarne na podolsko-mołdawskim teatrze wojennym na przełomie 1683 i 1684 r.*, [in:] *Studia Historyczno-Wojskowe*, t. 6, red. Marek WAGNER [et al.], Siedlce 2015, s. 91–108.

⁴ Marek WAGNER, *Udział wojsk litewskich w wojnie polsko-tureckiej w latach 1684–1699*, *Historia i Świat*, nr 3: 2014, s. 113–136.

⁵ Idem, *Kampania żwaniecka 1684 roku*, Warszawa 2013.

⁶ Witold WASILEWSKI, *Wyprawa bukowińska Stanisława Jabłonowskiego w 1685 roku*, Warszawa 2002.

⁷ Czesław CHOWANIEC, *Wyprawa Sobieskiego do Mołdawii w 1686 r.*, Oświęcim 2015.

⁸ Jerzy MAROŃ, *Kilka uwag o niefortunnej kampanii 1687 r.*, [in:] *Śląsk, Polska, Niemcy*, red. Krystyn MATWIJOWSKI, Wojciech WRZESIŃSKI (*Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*, nr 74), Wrocław 1990, s. 97–104; Marek WAGNER, *Kampania kamieniecka 1687 roku*, [in:] *Hor-*

1688⁹, 1690¹⁰, 1691¹¹ i 1698¹². Odrębne opracowanie dotyczy artylerii litewskiej w tym okresie¹³.

Dużym problemem dla badaczy było przede wszystkim precyzyjne ustalenie składu i liczebności wojska litewskiego, wystawianego od 1683 r. na kolejne lata wojny przeciwko Turkom i Tatarom¹⁴. Za główną przyczynę tego stanu rzeczy należy uznać niedostateczne wykorzystanie akt wojskowo-skarbowych. Są one niewątpliwie najlepszym źródłem do badań nad tymi zagadnieniami i pozwalają na uzupełnienie oraz korektę wielu informacji podawanych w dawniejszej historiografii. Analiza tego typu dokumentacji umożliwiła historykom m.in. dokładne odtworzenie składu armii, które Wielkie Księstwo wystawiło najpierw na kampanię chocimską 1673 r., a następnie podczas kolejnych działań militarnych przeciwko Porcie prowadzonych w latach 1675–1676¹⁵.

tus bellicus. Studia z dziejów wojskowości nowożytnej. Prace ofiarowane Profesorowi Mirosławowi Nagielskiemu, red. Konrad BOBIATYŃSKI [et al.] (Biblioteka Epoki Nowożytnej, t. 5), Warszawa 2017, s. 467–486.

⁹ Marek WAGNER, *Kampania kamieniecka 1688 roku*, [in:] *Jarżmo Ligi Świętej? Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1684–1696*, red. Dariusz MILEWSKI, Warszawa 2017, s. 187–214.

¹⁰ Idem, *Kampania mołdawska 1690 roku*, [in:] *Na wojnie i w szlacheckim dworku. Studia i materiały*, red. Katarzyna MAKSYMIOUK, Dorota WEREDA, Rafał ROGUSKI, Siedlce 2016, s. 89–106.

¹¹ Przemysław SMOLAREK, *Kampania mołdawska Jana III roku 1691*, Oświęcim 2015.

¹² Janusz WOJTASIK, *Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami w 1698 roku*, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. 13: 1967, cz. 1, s. 63–127; *ibid.*, cz. 2, s. 111–183; idem, *Podhajce 1698*, Warszawa 1990.

¹³ Mariusz SAWICKI, *Artyleria litewska w latach osiemdziesiątych XVII wieku. Organizacja i finansowanie*, [in:] *Artyleria polska. Historia – teraźniejszość – przyszłość (myśl wojskowa, szkolenictwo artyleryjskie, technika i uzbrojenie). Materiały pokonferencyjne, III konferencja naukowa, Toruń 11 maja 2009 r. Sympozjum naukowe, Toruń 4 grudnia 2009 r.*, red. Mirosław GIĘTKOWSKI, Jeremiasz ŚLIPIEC, Toruń 2009, s. 161–174.

¹⁴ Zupełnie inaczej sytuacja wygląda w przypadku armii koronnej. Dzięki edycjom przygotowanym przez J. Wimmera wiemy, jaką liczebność miała ona w poszczególnych kwartałach służby przez cały okres wojny z Turcją aż do śmierci Jana III Sobieskiego. Zob. *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1673–1679*, opr. Jan WIMMER, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. 7: 1961, cz. 2, s. 394–437; *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1683–1689*, opr. Jan WIMMER, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. 8: 1962, cz. 1, s. 243–279; *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1690–1696*, opr. Jan WIMMER, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. 9: 1963, cz. 1, s. 237–275.

¹⁵ K. BOBIATYŃSKI, *W drodze pod Chocim*, s. 44–47; idem, Zbigniew HUNDERT, *Skład armii Wielkiego Księstwa Litewskiego podczas wojny z Turcją (1675–1676) w świetle akt wojskowo-skarbowych*, *Zapiski Historyczne*, t. 83: 2018, z. 1, s. 155–173; zob. też *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, opr. Janusz WOLIŃSKI, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. 16: 1970, cz. 2, s. 259–262. Na podstawie zachowanych akt skarbowych można też określić skład i liczebność armii litewskiej w 1674 r. Zob. Lietuvos valstybes istorijos archyvas, Vilnius (dalej cyt. LVIA), fond Senieji Aktai (dalej cyt. SA), nr 3444, k. 511–617v.

Na mocy postanowień sejmu z kwietnia 1683 r. Litwa miała zorganizować na wojnę z Turcją armię liczącą 12 000 koni i porcji, w tym: 1000 husarzy, 3000 petyhorców, 1500 jazdy kozackiej i tatarskiej, 1500 dragonii, 4400 piechoty niemieckiej i 600 piechoty węgierskiej. Uchwalono podatki, które miały wystarczyć na opłacenie żołdu dla wojska za rok (cztery kwartały/ćwierci) służby¹⁶. Historycy byli zgodni co do tego, że ostatecznie udało się zaciągnąć nieco mniej, bo zapewne ok. 10 000 żołnierzy¹⁷. Szacunki te nie są jednak oparte na bezpośredniej analizie dokumentacji skarbowej, która powstałaby w roku kampanii wiedeńskiej. Główne źródło do odtworzenia składu i liczebności armii litewskiej w latach 1683–1684 stanowił komput, który nosi datę 24 III 1684 r. i miał być podstawą do przeprowadzenia dystrybucji hiberny już po zakończeniu działań wojennych¹⁸.

Z 1683 r. znane są jedynie dwa projekty organizacji wojska, nigdy w całości niezrealizowane. Pierwszy z nich został przygotowany przez hetmana wielkiego litewskiego Kazimierza Jana Sapiechę, zapewne niedługo przed rozpoczęciem obrad komisji wojskowo-skarbowej w Grodnie (28 czerwca). Ponieważ zakładał znaczące wzmocnienie pozycji Sapiechów w armii i przejęcie przez nich jednostek zmarłego w kwietniu 1682 r. hetmana Michała Kazimierza Paca, został odrzucony przez Jana III Sobieskiego. Drugi powstał w kręgu regalistów litewskich i dotyczył organizacji pułku królewskiego, który miał odtąd wchodzić w skład litewskich sił zbrojnych. Tylko w niewielkiej części wprowadzono go w życie¹⁹.

Pewną wskazówką do oceny wysiłku mobilizacyjnego Wielkiego Księstwa w tym okresie może być też trzeci projekt – podziału wojska litewskiego na dwie dywizje. Jak udowodnił Zbigniew Hundert – wbrew temu, co twierdziła

¹⁶ W. SEMKOWICZ, op.cit., s. 1; J. WIMMER, *Wiedeń 1683*, s. 143.

¹⁷ K. BOBIATYŃSKI, *Udział Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 63–65; W. SEMKOWICZ, op.cit., s. 1; J. WIMMER, *Wiedeń 1683*, s. 230. Liczbę taką podał m.in. nuncjusz papieski Opicio Pallavicini w relacji z 17 IX 1683 r.

¹⁸ *Komput wojska JKW. Wielkiego Księstwa Litewskiego nowego zaciągu do rozdania hiberny w roku 1684 dnia 24 miesiąca marca*, [in:] Jan W. POZOBUT ODLANICKI, *Pamiętnik (1640–1684)*, opr. Andrzej RACHUBA, Warszawa 1987, s. 349–353. Według tego spisu wojsko miało liczyć 10 350 koni i porcji, w tym 830 husarii, 2960 petyhorców, 100 rajtarii, 100 jazdy kozackiej, 940 jazdy tatarskiej, 1440 dragonii, 3280 piechoty niemieckiej, 700 piechoty węgierskiej. Dokument ten wykorzystał w swoich badaniach głównie M. Wagner. Zob. M. WAGNER, *Kampania żwaniicka*, s. 142–143; idem, *Udział wojsk litewskich*, s. 114. Historyk ten zwrócił również uwagę na informację, że w maju 1684 r. nuncjusz Pallavicini ocenił liczebność armii litewskiej na 10 250 żołnierzy. Zob. M. WAGNER, *Kampania żwaniicka*, s. 66–67, 127.

¹⁹ Zbigniew HUNDERT, *Projekty komputów wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1683–1684*, *Rocznik Lituanistyczny*, t. 3: 2017, s. 103–116; zob. też Konrad BOBIATYŃSKI, *Walka Sapiechów o odzyskanie wpływów w armii litewskiej w latach 1666–1683*, [in:] *Сябры, кар’еры, маёнты*, ред. Анастасія СКЕП’ЯН, Мінск 2018 [*Sapiegi: asoby, kariery, majontki*, ред. Anastasija SKEPJAN, Minsk 2018], s. 110–112.

starsza historiografia – musiał on powstać w 1684 r., a nie w 1675 r. Dokument ten zawiera jednak z punktu widzenia badacza poważne mankamenty – nie uwzględnia bowiem wszystkich typów wojska (brak chorągwi tatarskich, piechoty niemieckiej i węgierskiej), jak też stanów etatowych jednostek. Na marginesie dodajmy, że nie jest też jasne, czy powstał z powodów politycznych (zamiar wyjęcia części oddziałów spod komendy opozycyjnej buławy wielkiej), czy też wynikał z potrzeb natury organizacyjnej²⁰.

Jeszcze wątlejszą bazą źródłową dysponowali historycy zajmujący się kampanią 1685 r. W wyprawie hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego do północnej Mołdawii oraz w walkach pod Bojanem wziął udział korpus kawalerii litewskiej, dowodzony przez hetmana polnego Józefa Bogusława Słuszkę. Wiemy, że w jego skład wchodziło 30 „słabo okrytych chorągwi”, a zatem zapewne ok. 2000 żołnierzy. Ponadto w ostatniej fazie walk na Podolu pojawiło się jeszcze drugie niewielkie zgrupowanie jazdy (kilkaset koni). Można zatem szacować, że łącznie oddziały te liczyły nie więcej niż 3000 ludzi²¹. Jak jednak podkreśla autor monografii kampanii: „trudno powiedzieć, jaki stanowiło to procent ówczesnych sił armii litewskiej. Nie tylko bowiem nie znamy jej stanu realnego w tym roku, ale nawet nie jesteśmy pewni jej ówczesnego etatu ustalonego w roku 1685”. Witold Wasilewski przypuszcza, że utrzymano stan wojska sprzed dwóch lat, czyli 12 000 koni i porcji, „nie zabezpieczając jednak w sferze dochodów jego pełnej realizacji”²².

Niewiele więcej badacze byli w stanie ustalić, jeżeli chodzi o liczebność armii litewskiej w następnym roku. Czesław Chowaniec, po dosyć dokładnym oszacowaniu sił koronnych, stwierdził: „gorzej jest z armią litewską, bo tu, nie mając nawet wykazu komputowego, jesteśmy zmuszeni zadowolić się wyłącznie ogólnikowym wyliczeniem”. Następnie przychylił się do opinii rezydenta weneckiego Girolamo Albertiego, który po popisie generalnym, mającym miejsce 20 lipca pod Chocimierzem, ocenił liczebność Litwinów na niespełna 10 000 ludzi²³. W literaturze przywołuje się też opinię francuskiego inżyniera Philippe’a Duponta, który zanotował, że po przeglądzie wojsk król był niezwykle zadowolony, a on sam nigdy nie widział: „w Polsce tak licznego wojska i w tak doskonałym stanie. Wszystkie oddziały były kompletne, oficerowie do-

²⁰ Z. HUNDERT, *Projekty komputów*, s. 106–108, 115–116. Na 1675 r. datował go Janusz Woliński. Zob. *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, opr. Janusz WOLIŃSKI, Studia i Materiały do Historii Wojskowości, t. 15: 1969, cz. 2, s. 231–232.

²¹ M. WAGNER, *Udział wojsk litewskich*, s. 115–117; W. WASILEWSKI, op.cit., s. 84–88, 112, 114; Jan WIMMER, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965, s. 215.

²² W. WASILEWSKI, op.cit., s. 88.

²³ C. CHOWANIEC, op.cit., s. 40–42; zob. też M. WAGNER, *Udział wojsk litewskich*, s. 118; J. WIMMER, *Wojsko polskie*, s. 218.

kładnie wypełnili królewskie rozkazy w tej kwestii. Artyleria i duża ilość amunicji były stosowne do reszty²⁴.

Aby zasadniczo poprawić stan badań nad liczebnością i składem armii litewskiej w latach 1683–1686, należy wprowadzić do obiegu naukowego kilka źródeł skarbowych, które przechowywane są dzisiaj w archiwach i bibliotekach w Wilnie. Na początek warto wspomnieć o zestawieniu zatytułowanym „Informacja z ksiąg popisowych wojska WKsL”. Powstało ono zapewne w roku 1690 i zawiera lakoniczne notatki na temat terminów popisów armii litewskiej w latach 1683–1690, jak też jej liczebności. W dalszej części dokumentu znajdują się wyliczenia kwartałów służby, do których pretendowali żołnierze (łącznie 32 ćwierci, z czego aż 20 ½ miało być borgowych, a tylko 11 ½ opłaconych) oraz krótkie rachunki wypłaconego żołdu. Na temat interesującego nas okresu znajdujemy kilka cennych informacji:

„Pierwsza campagnia do Węgier Anno 1683: tej campagniej wojsko nie popisywało się, bo na trzy partyje było rozłączone *et in hostico* trudno popisować było, dlatego *in fidem* Ich MMściów panów officialistów podpisywały się rejestra.

Druga campagnia pod Żwaniec Anno 1684: popis był wojska pod Kopyczyńcami i pod Kozłowem²⁵ dnia 16 VIII. Popisało się wojska wszystkiego 7012, krom tych regimentów i chorągwi, którym się popisać nie przyszło.

Trzecia campagnia za Bukowinę Anno 1685: której campagniej rejestra popisowe są u JW JM pana kasztelana wileńskiego hetmana polnego WKsL [Józefa Bogusława Słuszki]

Czwarta campagnia na Budziaki Anno 1686: popis był wojska pod Kamieńcem die 3 VII. Popisało się tak pieszego, jako i konnego wojska i regimentów 8526, krom tych chorągwi, którym się popisać nie przyszło²⁶.

Źródłem, które pozwala dokładnie zrekonstruować skład i liczebność armii litewskiej w latach 1683–1686, są rozliczenia podskarbiego wielkiego litewskiego Benedykta Pawła Sapiehy, składane na sejmach walnych w 1685 i 1689 r.²⁷ Pierwszy z tych rachunków nosi datę 11 V 1685 r. Zapisano w nim wpływy z podatków z sejmu w 1683 r., jak też zaległe dochody z wcześniejszych świadczeń, uchwalanych przez sejmy od 1677 r. W księdze tej znalazł się również rejestr wypłat zasług dla poszczególnych oddziałów wojska litewskiego

²⁴ Philippe DUPONT, *Pamiętniki historii życia i czynów Jana III Sobieskiego*, tł. Beata SPIE-RALSKA, wstęp i opr. Dariusz MILEWSKI, Warszawa 2011, s. 272.

²⁵ Kopyczyńce i Kozłów – miejscowości w ziemi halickiej województwa ruskiego.

²⁶ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Vilnius, fond 17, nr 54, k. 1–8v. Źródło to wykorzystał Andrzej Rachuba, obliczając dług skarbu litewskiego wobec wojska pod koniec XVII w. Zob. Andrzej RACHUBA, *Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku*, Przegląd Wschodni, t. 3: 1994, z. 3, s. 399.

²⁷ LVIA, fond SA, nr 3452, 3454.

za lata 1683–1684. Obejmuje on cztery kwartały służby od 14 VIII 1683 do 14 VIII 1684 r., a datą początkową są popisy oddziałów przeprowadzane przed kampanią na Słowacji w obozie pod Janowem Podlaskim. Dwie ćwierci (od 14 VIII 1683 do 14 II 1684) obejmują tzw. wyprawę na Węgry, dwie kolejne (od 14 II do 14 VIII 1684) określono jako „wyprawę na Kamieniec”²⁸.

Należy zauważyć, że w tej części 1684 r. oddziały litewskie nie brały aktywnego udziału w działaniach wojennych. Wojsko w połowie lipca opuściło rejon Włodawy, a koncentracja w obozie pod Wiśniowczykiem zakończyła się dopiero ok. 21 sierpnia. Tak zwana kampania żwaniicka, polegająca głównie na nieudanych próbach przeprawy przez Dniestr i blokadzie załogi Kamieńca Podolskiego, rozpoczęła się w ostatnich dniach tego miesiąca, a walki trwały do końca października²⁹. Możemy zatem przypuszczać, że Litwini zgodzili się, aby na poczet ich służby w polu zaliczono okres wcześniejszy, gdy chorągwie najpierw przebywały na leżach zimowych, a następnie przygotowywały się do wymarszu na Podole.

Wykaz wojska litewskiego z lat 1683–1684 został również zamieszczony w sprawozdaniu złożonym przez Sapiechę na kolejnym sejmie walnym 11 II 1689 r. Znajdują się w nim rejestry wypłat żołdu, począwszy od 1685 r., natomiast nie zapisano stanów etatowych jednostek w następnych kwartałach służby, niektóre chorągwie zostały też pominięte. Niestety, ta część księgi przetrwała do naszych czasów w bardzo złym stanie, gdyż fragmenty niektórych stron uległy zniszczeniu³⁰.

Na szczęście bez żadnych ubytków zachował się rejestr wydatków skarbu litewskiego na wojsko za cztery ćwierci służby z lat 1685–1686, czyli m.in. z okresu kampanii bukowińskiej 1685 r. (14 V – 14 XI 1685), jak też wyprawy mołdawskiej 1686 r. (14 V – 14 XI 1686)³¹.

Źródła skarbowe pozwalają na doprecyzowanie szeregu danych na temat ogólnej liczebności armii litewskiej podczas kolejnych lat wojny z Turcją. Niestety, z reguły nie zawierają informacji, jakie jednostki brały udział w operacjach na różnych teatrach działań wojennych bądź też w ich trakcie pozostawały na terytorium Wielkiego Księstwa³².

²⁸ LVIA, fond SA, nr 3452, k. 93–186. W dalszej części księgi znajdują się spisy innych wydatków podskarbiego, m.in. na posłów wojskowych, artylerię, spłatę długów skarbu, działania dyplomatyczne, pocztę, uposażenia urzędników skarbowych.

²⁹ M. WAGNER, *Kampania żwaniicka*, s. 127–128, 131, 138–140, 143–188; idem, *Udział wojsk litewskich*, s. 114.

³⁰ LVIA, fond SA, nr 3454, k. 78–132v.

³¹ Ibid., k. 204–349v. Czasami w rachunkach pojawiają się określenia: ćwierć „bukowińska” oraz ćwierć „budziacka”.

³² Choć czasami w rejestrach wydatków można znaleźć pewne informacje na ten temat. Przykładowo z rachunków z 1685 r. możemy się dowiedzieć, że na czele sił litewskich, które w 1683 r. walczyły na Podolu, stał chorąży wielki litewski Krzysztof Białłozor, a nie, jak podaje

Według rachunków skarbowych w trakcie kampanii 1683 r. wojsko litewskie „na papierze” liczyło nieco więcej, niż podawano dotychczas w historiografii, bo 11 950 koni i porcji, czyli prawie wypełniono komput, uchwalony podczas sejmu z roku 1683³³. Stan armii znacząco obniżył się od lutego 1684 r., a najważniejszym tego powodem były z pewnością straty poniesione podczas kampanii słowackiej, głównie z powodu chorób i dezercji³⁴. Należy zarazem zwrócić uwagę, że likwidacji uległy prawie wszystkie jednostki hetmana polnego litewskiego Jana Jacka Ogińskiego, który zmarł 24 II 1684 r.³⁵ Aż do końca 1686 r. wojsko liczyło już poniżej 11 000 koni i porcji: 10 630 podczas dwóch ćwierci służby w 1684 r., 10 840 i 10 720 w trakcie działań wojennych w 1685 r. i wreszcie maksymalnie 10 800 w dobie wyprawy mołdawskiej 1686 r.

Analiza sprawozdań podskarbiego Sapiehy pokazuje, że wspomniany komput z marca 1684 r., służący do dystrybucji hiberny, nie odzwierciedla w pełni stanu wojska litewskiego w kolejnych miesiącach. Niektórych jednostek w nim nie uwzględniono, np. chorągwi petyhorskiej Stanisława Dołmata Isajkowskiego, chorągwi petyhorskiej oraz kornetu rajtarskiego marszałka wielkiego Stanisława Kazimierza Radziwiłła czy też piechoty zaporoskiej hetmana

literatura przedmiotu, obożny Jerzy Karol Chodkiewicz. Uzyskał on zwrot 10 000 zł: „ratione expens i kosztów na szpiegi i kałauzy, gdy z częścią wojska WKsL pod Kamieńcem Podolskim zostawał i od czambułów tatarskich, także inkursiej tatarskich, także inkursiej tureckiej z Kamieńca kraje poblizsze bronił podczas wiedeńskiej occasie”; LVIA, fond SA, nr 3452, k. 228. Na temat nominacji Białożora zob. Uniwersał A. Potockiego, Kopyczyńce, 3 XII 1683, Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej cyt. ANK), Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów (dalej cyt. AMCh), rkps 132, s. 25–27. Zob. inaczej J. WIMMER, *Wiedeń 1683*, s. 230, 406. Pod jego komendą z pewnością znajdowały się następujące jednostki armii litewskiej: królewska chorągiew husarska, chorągwie petyhorskie J. K. Chodkiewicza, pisarza polnego litewskiego A. K. Kryszpina Kirszenszteina, starosty rzeczywistego D. M. Słuszki i cześnika litewskiego W. J. Sapiehy oraz chorągiew dragońska Kryszpina Kirszenszteina. Zob. Aleksander D. SKOROBHATY, *Diariusz*, opr. Tadeusz WASILEWSKI, Warszawa 2000, s. 134–137; ANK, AMCh, rkps 132, s. 44a, 44d; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej cyt. AGAD), Archiwum Publiczne Potockich (dalej cyt. APP), nr 163a, t. 10, s. 661–672.

³³ W tym 860 husarii, 3110 petyhorców, 100 rajtarii, 120 jazdy kozackiej, 990 jazdy tatarskiej, 1750 dragonii, 4220 piechoty niemieckiej, 700 piechoty węgierskiej i 100 piechoty zaporoskiej. Zob. LVIA, fond SA, nr 3452, k. 241. W jednej ze swoich prac do podobnych wniosków doszedł J. Wimmer. Zob. J. WIMMER, *Wojsko polskie*, s. 208.

³⁴ M. WAGNER, *Kampania żwaniicka*, s. 63–67, 126–127; J. WIMMER, *Wiedeń 1683*, s. 399; zob. też relacje na ten temat w: *Listy z czasów Jana III i Augusta II*, wyd. Gotard UNN, Władysław SKRZYDYLKA, Kraków 1870, s. 33–36, 48–55, 93–98; K. J. Sapieha na komisję skarbowo-wojskową, Wołpa, 22 II 1684, LVIA, fond SA, nr 2665, k. 161–163.

³⁵ Łącznie liczyły one 1170 koni i porcji, z czego po lutym 1684 r. w służbie pozostawała jedynie chorągiew tatarska (120 koni). Hetman Sapieha zlikwidował nawet chorągwie dragońską i petyhorską Ogińskiego, chociaż król nakazywał, aby przekazano je jego synowi – Hrehoremu Antoniemu oraz kuzynowi, miecznikowi litewskiemu Szymonowi Karolowi Ogińskim. Zob. Jan III Sobieski do K. J. Sapiehy, Kraków, 25 (?) II 1684, ANK, Archiwum Sanguszków (dalej cyt. ASang.), rkps 67, s. 241.

Kazimierza Jana Sapiehy, którą przejął po staroście wołkowyskim Krzysztofie Konstantym Połubińskim. W spisie tym znalazły się za to rozwiązane jednostki hetmana Ogińskiego. Należy też zauważyć, że liczebność niektórych oddziałów nieznacznie różni się od stanów etatowych podawanych w dokumentacji skarbowej.

Wydawane tu materiały są cennym źródłem do badań nad rolą wojska w wewnętrznym życiu politycznym na Litwie w okresie tzw. hegemonii sapieżyńskiej³⁶. Przemiany w składzie komputu litewskiego pokazują, w jaki sposób Sapiehowie konsekwentnie budowali swoją pozycję w armii w okresie po śmierci Michała Kazimierza Paca w 1682 r. Przede wszystkim przejmowali albo likwidowali jednostki należące częściowo do ich politycznych oponentów. Dokonywali również manipulacji przy wypłacie żołdu czy przy wydawaniu asygnacji, w następstwie czego część kadry oficerskiej, która próbowała się im przeciwstawić, ponosiła duże straty finansowe³⁷.

Już na kampanię 1683 r. hetman wielki litewski oraz inni przedstawiciele tej rodziny zaciągnęli oddziały liczące łącznie 3730 koni i porcji: 320 husarii, 920 petyhorców, 100 rajtarii, 390 jazdy tatarskiej, 500 dragonii, 1200 piechoty niemieckiej i 300 piechoty węgierskiej. Stanowiło to ok. 31% całej armii³⁸. W następnych latach Kazimierz Jan Sapieha przejął kolejne trzy chorągwie petyhorskie (Krzysztofa Konstantego Połubińskiego, Jana Krzysztofa Paca i Stanisława Dołmata Isajkowskiego), chorągiew tatarską Jana Jacka Ogińskiego (w 1685 r. reaktywował także jego dawną kompanię dragońską). W kompucie pojawiły się m.in. kornet rajtarski oraz druga kompania dragońska Benedykta Pawła Sapiehy, dragonia starosty brzeskiego Kazimierza Władysława Sapiehy czy też kompanie piechoty niemieckiej generała artylerii Leona Bazylego i krajczego Władysława Jozafata Sapiehów. W kwartale służby rozpoczynającym się w sierpniu 1686 r. litewscy hegemoni wystawiali łącznie już 4570 koni i porcji, w tym: 300 husarii, 1020 petyhorców, 200 rajtarów, 510 jazdy tatarskiej, 700 dragonii, 1540 piechoty niemieckiej i 300 piechoty węgierskiej, czyli ok. 42% ogółu wojska.

Jan III Sobieski nie pozostawał wobec tej sytuacji bierny i próbował ograniczać wpływy Sapiehów. Trzeba przyznać, że odniósł na tym polu znaczące

³⁶ Niestety, nie za wiele możemy dowiedzieć się na ten temat z jedynej monografii poświęconej temu okresowi. Zob. Mariusz SAWICKI, *Dom Sapieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim*, Opole 2016, s. 205–242.

³⁷ O tych metodach zob. też A. K. Kryszpin Kirszensztejn do S. Szczuki, Murawa, 13 IV 1684, AGAD, APP, nr 163a, t. 10, s. 661–672; J. K. Dolski do Jana III Sobieskiego, Lubieszów, 30 V 1684, AGAD, APP, nr 12, s. 174–176; J. K. Dolski do J. Ponikiewskiego, Lubieszów, 31 V 1684, AGAD, APP, nr 162, t. 1, s. 89–95; M. WAGNER, *Kampania żwaniicka*, s. 66.

³⁸ Podobne proporcje były w marcu 1684 r. Zob. K. BOBIATYŃSKI, *Walka Sapiehów*, s. 112, przyp. 25.

sukcesy, gdyż od sierpnia 1683 r. do komputu weszły dwie chorągwie królewskie – husarska oraz petyhorska (w sile 150 i 120 koni). Mimo sprzeciwu hetmana wielkiego litewskiego pozostały już w nim nie do 1686 r., ale znacznie dłużej – aż do śmierci Sobieskiego. Były to dawne jednostki zmarłego hetmana Paca, na czele których monarcha pozostawił dotychczasowych poruczników: chorążego wielkiego litewskiego Krzysztofa Białłozora i starostę fejdańskiego Jana Kazimierza Wołłowicza³⁹.

Aby wzmocnić swoją pozycję w wojsku litewskim, po śmierci Ogińskiego król zdecydował się wybrać takiego hetmana polnego, „z którym będą mieli co robić Ich MM pp Sapiehowie”⁴⁰. Ostatecznie jego wybór padł na Józefa Bogusława Słuszkę, który 10 IV 1685 r. otrzymał buławę, a już wkrótce – 29 czerwca został kasztelanem wileńskim. Podczas działań militarnych w tym samym roku stanął na czele kontyngentu litewskiego biorącego udział w wyprawie bukowińskiej, ponieważ Kazimierz Jan Sapieha pozostał na Litwie. Analiza rachunków skarbowych pokazuje, jak Słuszka wzmocniał swoją pozycję w armii. W 1683 r., jako marszałek nadworny, wystawił na wojnę z Turcją chorągiew petyhorską oraz kompanie dragonii i piechoty węgierskiej (w sumie 320 koni i porcji). W 1686 r. zaciągnął już ponad trzykrotnie więcej żołnierzy, w tym trzy nowe jednostki: chorągiew husarską, chorągiew tatarską oraz regiment piechoty niemieckiej (w sumie 1010 koni i porcji)⁴¹.

Wprowadzenie do obiegu naukowego niewykorzystanej dotąd przez historyków dokumentacji skarbowej pozwala na bardzo dokładne odtworzenie wysiłku mobilizacyjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach wojny z Turcją 1683–1686. Dzięki temu można uściślić bądź też skorygować wiele błędnych informacji podawanych dotychczas w polskiej historiografii. Rejestry podskarbiego B. Sapiehy nie tylko zawierają szczegółowe zestawienia wszystkich jednostek wojsk zaciężnych, które były opłacane ze skarbu państwowego, lecz również wykazują zmiany w ich liczebności (niestety tylko według stawek żołdu) podczas kolejnych czterech kampanii prowadzonych przeciwko Turkom oraz ich sojusznikom. W materiałach tych znajduje się także szereg cennych danych na temat niższej kadry oficerskiej armii litewskiej (głównie poruczników chorągwi jazdy autoramentu narodowego). Na koniec warto zaznaczyć, że dokładna analiza zmian, jakie zachodziły w kompucie w tym okresie, pokazuje, w jaki sposób obaj hetmani wzmocniali swoją pozycję w wojsku, co

³⁹ Ibid., s. 111; Z. HUNDERT, *Projekty komputów*, s. 105–106, 109.

⁴⁰ J. Kaczanowski do B. Sapiehy, *Jaworów*, 7 V 1684, [in:] *Listy z czasów Jana III i Augusta II*, wyd. Gotard UNN, Władysław SKRZYDYLKA, Kraków 1870, s. 63.

⁴¹ Szerzej o karierze Słuszki zob. Andrzej RACHUBA, *Słuszka Józef Bogusław*, [in:] *Polski słownik biograficzny*, t. 39, Warszawa–Kraków 1999–2000, s. 144–146; zob. też rejestr wydatków wojskowych hetmana polnego z lat 1685–1688 wydany drukiem w: *Źródła do dziejów wojny polsko-tureckiej w latach 1683–1699*, wyd. Marek WAGNER, Oświęcim 2016, s. 71–73.

niewątpliwie stanowiło istotny element w walce stronnictwa sapieżyńskiego ze stronnikami Jana III Sobieskiego o przejęcie kontroli nad litewskimi siłami zbrojnymi i zdobycie dominującej pozycji politycznej.

Załączone tabele przedstawiają stan i liczebność wojska litewskiego w latach 1683–1686, w okresach: od 14 VIII 1683 do 14 VIII 1684 r., od 14 V do 14 XI 1685 r., od 14 V do 14 XI 1686 (łącznie osiem kwartałów służby). Zestawienie sporządzono na podstawie rachunków podskarbiego B. Sapiehy, które zostały przedstawione na sejmach walnych w 1685 i 1689 r.⁴² Imiona i nazwiska kadry oficerskiej uzupełniano, korzystając również z innych źródeł.

Tab. 1. Chorągwie husarskie

Lp.	Jednostka	14 VIII	14 XI	14 II	14 V	14 V	14 VIII	14 V	14 VIII
		1683 – 14 XI 1683	1683 – 14 II 1684	1684 – 14 V 1684	1684 – 14 VIII 1684	1685 – 14 VIII 1685	1685 – 14 XI 1685	1686 – 14 VIII 1686	1686 – 14 XI 1686
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Jana III Sobieskiego, porucznik Krzysztof Białożozor, chorąży wielki litewski ⁴³	150	150	150	150	150	150	150	150
2.	Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego, porucznik Samuel Kmicic, strażnik wielki	200	200	200	200	200	200	200	200
3.	Jana Jacka Ogińskiego, hetmana polnego litewskiego (zm. 24 II 1684)	150	150	—	—	—	—	—	—
4.	Marcjana Ogińskiego, wojewody trockiego, od czerwca 1684 r. kanclerza wielkiego litewskiego, porucznik Leonard Gabriel Pociiej, sędzia ziemski brzeski ⁴⁴	120	120	120	120	120	120	100	100

⁴² LVIA, fond SA, nr 3452, k. 93–186; LVIA, fond SA, nr 3454, k. 204–349v.

⁴³ W rachunku z 1689 r. zamieszczono adnotację wzmiankującą, że po jego śmierci porucznikiem został Hrehory Ogiński, chorąży litewski. Zob. LVIA, fond SA, nr 3454, k. 205. Białożozor zmarł 5 III 1687 r., a Ogiński miał przejąć tę chorągiew 3 V 1687 r. Zob. A. D. SKOROBHATY, op.cit., s. 141.

⁴⁴ Witold Wasilewski podaje, że podczas kampanii bukowskińskiej 1685 r. porucznikiem tej chorągwi miał być stolnik kijowski Krzysztof Łasko. Zob. W. WASILEWSKI, op.cit., s. 110. Jednak pełnił on tę funkcję nie w chorągwi kanclerza wielkiego litewskiego, ale jego koronnego odpowiedzialnika – Jana Wielopolskiego.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5.	Benedykta Pawła Sapięhy, podskarbiego wielkiego litewskiego, porucznik Kazimierz Stanisław Dąbrowski, podstoli wileński	120	120	120	120	120	120	100	100
6.	Jana Karola Dolskiego, podczaszego litewskiego, od czerwca 1685 r. marszałka nadwornego litewskiego, porucznik Kazimierz Michał Puśłowski, podstoli rzeczycki	120	120	120	120	120	120	100	100
7.	Józefa Bogusława Służki, hetmana polnego litewskiego (od kwietnia 1685 r.), porucznik Roman Lenkiewicz Ipohorski, podkomorzy mozyrski	—	—	—	—	—	—	150	150

Tab. 2. Chorągwie petyhorskie

Lp.	Jednostka	14 VIII 1683 – 14 XI 1683	14 XI 1683 – 14 II 1684	14 II 1684 – 14 V 1684	14 V 1684 – 14 VIII 1684	14 V 1685 – 14 VIII 1685	14 VIII 1685 – 14 XI 1685	14 V 1686 – 14 VIII 1686	14 VIII 1686 – 14 XI 1686
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Jana III Sobieskiego, porucznik Jan Kazimierz Wołowicz, starosta fejdański	120	120	120	120	120	120	120	120
2.	Kazimierza Jana Sapięhy, hetmana wielkiego litewskiego, porucznik Aleksander Jan Mosiewicz, marszałek lidzki	200	200	200	200	200	200	200	200

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3.	Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego, przejęta po Hieronimie Lackim, staroście mereckim, porucznik Stanisław Michał Kozubski, stolnik rzeczycki, a od piątej ćwierci Janusz Despot Zenowicz, podkomorzy połocki ⁴⁵	120	120	120	120	120	120	120	120
4.	Jana Jacka Ogińskiego, hetmana polnego litewskiego (zm. 24 II 1684)	150	150	—	—	—	—	—	—
5.	Marcjana Ogińskiego, wojewody trockiego, od czerwca 1684 r. kancлера wielkiego litewskiego	120	120	120	120	120	120	100	100
6.	Michała Dowmont Siesickiego, wojewody mińskiego	120	120	120	120	0 ⁴⁶	120	100	100
7.	Stanisława Kazimierza Radziwiłła, marszałka wielkiego litewskiego	120	120	120	120	120	120	100	100
8.	Dominika Radziwiłła, podkanclerzego litewskiego, porucznik Michał Karol Haraburda, chorąży słonimski	120	120	120	120	120	120	100	100
9.	Józefa Bogusława Słuszki, marszałka nadwornego litewskiego, od kwietnia 1685 r. hetmana polnego litewskiego, porucznik Krystian Felicjan Staszkievicz	120	120	120	120	120	120	120	120

⁴⁵ W rachunku z 1689 r. zawarto informację, że rotmistrzem tej chorągwi był Jerzy Stanisław Sapieha, stolnik litewski. Zob. LVIA, fond SA, nr 3454, k. 217v.

⁴⁶ W rachunku z 1689 r. zanotowano, że „na ćwierć pierwszą połową a die 14 V Anno 1685 zaczynając się nie dano asygnacyjnej, snać *ex quo*, że nie była ta chorągiew *in opere belli*”; *ibid.*, k. 226.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
10.	Benedykta Pawła Sapiiehy, podskarbiego wielkiego litewskiego, porucznik Konstanty Michał Paszkowski, podstoli mściśławski	120	120	120	120	120	120	100	100
11.	Andrzeja Kazimierza Kryszpina Kirszensteina, pisarza polnego litewskiego	120	120	120	120	120	120	100	100
12.	Leona Bazylego Sapiiehy, podskarbiego nadwornego litewskiego	120	120	120	120	120	120	100	100
13.	Franciszka Stefana Sapiiehy, koniuszego litewskiego (zm. 25 VI 1686)	120	120	120	120	120	120	100	100
14.	Jana Karola Dolskiego, podczaszego litewskiego, od czerwca 1685 r. marszałka nadwornego litewskiego, porucznik Tomasz Zawisza	120	120	120	120	120	120	100	100
15.	Jerzego Karola Chodkiewicza, oboźnego litewskiego, porucznik Samuel Narkuski, łowczy mozyrski	120	120	120	120	120	120	100	100
16.	Władysława Tyszkiewicza, krajczego litewskiego, po jego śmierci (styczeń 1684 r.) chorążego brzeskiego Konstantego Jana Szujskiego, porucznik Samuel Jurewicz	120	120	120	120	120	120	100	100
17.	Władysława Jozafata Sapiiehy, cześnika litewskiego, od maja 1684 r. krajczego litewskiego	120	120	120	120	120	120	100	100

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
18.	Krzysztofa Konstantego Połubińskiego, starosty wołkowyskiego, następnie od piątej ćwierci Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego, porucznik Florian Leon Kotowski ⁴⁷	120	120	120	120	120	120	100	100
19.	Kazimierza Władysława Sapiehy, starosty brzeskiego, od kwietnia 1685 r. podstolego litewskiego, od kwietnia 1686 r. stolnika litewskiego	120	120	120	120	120	120	100	100
20.	Hrehorego Ogińskiego, starosty mścisławskiego, od 1684 r. cześnika litewskiego	120	120	120	120	120	120	100	100
21.	Dominika Mikołaja Słuszki, starosty rzeczycyckiego, od marca 1686 r. wojewody połockiego, porucznik Michał Talwosz Steckiewicz, podczasy oszmiański	120	120	120	120	120	120	100	100
22.	Jana Krzysztofa Paca, starosty botockiego, następnie Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego	120	120	120	120	120	120	—	—
23.	Krzysztofa Wiktoryna Vorbek Lettowa, marszałka starodubowskiego	120	120	120	120	120	120	100	100

⁴⁷ Nie wiemy, czy hetman wielki przejął tę jednostkę jeszcze przed śmiercią Połubińskiego (29 VIII 1685), czy też niedługo później. Sapiehowie stali się właścicielami połowy spadku po zmarłym, w następstwie ślubu (22 IX 1685) syna hetmana Jerzego Stanisława z siostrą rotmistrza Izabellą Heleną. Zob. Andrzej A. MAJEWSKI, *Aleksander Hilary Połubiński (1626–1679). Marszałek wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2017, s. 475.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
24.	Michała Kazimierza Kociełła, starosty markowskiego, od września 1684 r. podkomorzego oszmiańskiego	120	120	120	120	120	120	100	100
25.	Stanisława Dołmata Isajkowskiego, chorążego grodzieńskiego ⁴⁸ , od piątej ćwierci Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego, porucznik Tomasz Jan Siemaszko	—	—	120	120	120	120	100	100
26.	Jana Lipnickiego, stolnika mozyrskiego (zm. 13 X 1683) ⁴⁹	120	120	—	—	—	—	—	—

Tab. 3. Rajtaria

Lp.	Jednostka	14 VIII 1683 – 14 XI 1683	14 XI 1683 – 14 II 1684	14 II 1684 – 14 V 1684	14 V 1684 – 14 VIII 1684	14 V 1685 – 14 VIII 1685	14 VIII 1685 – 14 XI 1685	14 V 1686 – 14 VIII 1686	14 VIII 1686 – 14 XI 1686
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego, rotmistrz Gerard Reinken	100	100	100	100	100	100	100	100
2.	Stanisława Kazimierza Radziwiłła, marszałka wielkiego litewskiego	—	—	60	60	60	60	—	60

⁴⁸ Isajkowski pisał swój testament 28 VII 1684 r., wziął później udział w kampanii zwanej kiej i zapewne zmarł na przełomie 1684 i 1685 r. Zob. Mirosław NAGIELSKI, *Stanisław Isajkowski i jego testament spisany przed kampanią turecką 1684 roku*, [in:] *Z historii kultury staropolskiej. Studia ofiarowane Urszuli Augustyniak*, red. Agnieszka BARTOSZEWICZ, Andrzej KARPIŃSKI, Maciej PTASZYŃSKI, Andrzej ZAKRZEWSKI, Warszawa 2020, s. 125–134.

⁴⁹ Wcześniej rotmistrzem tej chorągwi był jego ojciec, marszałek mozyrski Stanisław Jan Lipnicki. Zob. zgodę Jana III na przejęcie tej jednostki przechowywaną obecnie w: Российский государственный архив древних актов, Москва [Rossijskij gosudarstwiennyj archiw drien-nich aktow, Moskwa], fond 389, nr 142, s. 84–85.

Ponadto w rachunku z 1689 r. występują dwie chorągwie rajtarskie „nowej erekcyjnej”, bez podania ćwierci służby. Możemy przypuszczać, że zostały one zaciągnięte na kampanię 1686 r.:

- Benedykta Sapiehy podskarbiego wielkiego litewskiego, powstała z dragonii kanclerza wielkiego litewskiego – 100 koni⁵⁰,
- Leona Ogińskiego, starosty mściśławskiego, a następnie Piotra Kochanowskiego oberszterlejtanta – brak podanej liczby koni⁵¹.

Tab. 4. Chorągwie kozackie

Lp.	Jednostka	14 VIII 1683 – 14 XI 1683	14 XI 1683 – 14 II 1684	14 II 1684 – 14 V 1684	14 V 1684 – 14 VIII 1684	14 V 1685 – 14 VIII 1685	14 VIII 1685 – 14 XI 1685	14 V 1686 – 14 VIII 1686	14 VIII 1686 – 14 XI 1686
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Stefana Wojciecha Czarniawskiego, podśędka brasławskiego, porucznik Jan Kazimierz Korsak	120	120	100	100	100	100	100	100

Tab. 5. Chorągwie tatarskie

Lp.	Jednostka	14 VIII 1683 – 14 XI 1683	14 XI 1683 – 14 II 1684	14 II 1684 – 14 V 1684	14 V 1684 – 14 VIII 1684	14 V 1685 – 14 VIII 1685	14 VIII 1685 – 14 XI 1685	14 V 1686 – 14 VIII 1686	14 VIII 1686 – 14 XI 1686
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego, rotmistrz Mikołaj Baranowski	150	150	150	150	150	150	150	150
2.	Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego, rotmistrz Aleksander (?) Szczucki	120	120	120	120	120	120	120	120

⁵⁰ Chyba nie chodzi tu o jednostkę Marcjana Ogińskiego, występującą w dokumentacji jako dragonia również w 1686 r. Być może była to dawna kompania zmarłego w 1684 r. Krzysztofa Paca, który przekazał ją swojemu spadkobiercy, kawalerowi maltańskiemu Kazimierzowi Michałowi Pacowi. Znika ona z rachunków w 1685 r. O historii tej jednostki zob. Krzysztof Pac do K. J. Sapiehy, Warszawa, 20 XI 1682, ANK, ASang., rkps 67, s. 125–126.

⁵¹ LVIA, fond SA, nr 3454, k. 253v–254.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3.	Jana Jacka Ogińskiego, hetmana polnego litewskiego, przejęta po jego śmierci (zm. 24 II 1684) przez Kazimierza Jana Sapiehę, rotmistrz Dawid Baranowski	120	120	120	120	120	120	120	120
4.	Stanisława Kazimierza Radziwiłła, marszałka wielkiego litewskiego	120	120	120	120	120	120	120	120
5.	Benedykta Pawła Sapiehy, podskarbiego wielkiego litewskiego, rotmistrz Jerzy Konarzewski	120	120	120	120	120	120	120	120
6.	Jana Karola Dolskiego, podczaszego litewskiego, od czerwca 1685 r. marszałka nadwornego litewskiego	120	120	120	120	120	120	120	120
7.	Krzysztofa Białożora, starosty upickiego, chorążego wielkiego litewskiego	120	120	—	—	—	—	—	—
8.	Krzysztofa Wiktoryna Vorbek Lettowa, marszałka starodubowskiego	120	120	120	120	120	120	120	120
9.	Józefa Bogusława Słuszki, hetmana polnego litewskiego (od kwietnia 1685 r.)	—	—	—	—	—	—	120	120

Tab. 6. Dragonia

Lp.	Jednostka	14 VIII	14 XI	14 II	14 V	14 V	14 VIII	14 V	14 VIII
		1683 – 14 XI 1683	1683 – 14 II 1684	1684 – 14 V 1684	1684 – 14 VIII 1684	1685 – 14 VIII 1685	1685 – 14 XI 1685	1686 – 14 VIII 1686	1686 – 14 XI 1686
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego, od piątej ćwierci występują trzy kompanie:	250	250	320	320	—	—	—	—
	• majora Władysława Michała Łuczki, pisarza grodzkiego wilkomierskiego	—	—	—	—	100	80	80	80
	• kapitana Jana (?) Tejedera	—	—	—	—	100	100	100	100
	• kapitana Krzysztofa Andrzeja Hana	—	—	—	—	100	80	80	80

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2.	Jana Jacka Ogińskiego, hetmana polnego litewskiego (zm. 24 II 1684), przejęta przez Kazimierza Jana Sapiechę, dowódca Eberhard Fryderyk von Alten Bockum, oberszter, a następnie generał major	150	150	—	—	150	80	80	80
3.	Marcjana Ogińskiego, wojewody trockiego, od czerwca 1684 r. kancлера wielkiego litewskiego	100	100	100	100	100	100	80	80
4.	Dominika Radziwiłła, podkanclerzego litewskiego, major Jan Bitner	100	100	80	80	80	80	80	80
5.	Benedykta Pawła Sapiechy, podskarbiego wielkiego litewskiego, kapitan Michał Perot	100	100	200	200	100	100	80	80
6.	Józefa Bogusława Słuszki, marszałka nadwornego litewskiego, od kwietnia 1685 r. hetmana polnego litewskiego	100	100	80	80	80	80	120	120
7.	Andrzeja Kazimierza Kryszpina Kirszensteina, pisarza polnego litewskiego	100	100	80	80	100	80	80	80
8.	Leona Bazylego Sapiechy, podskarbiego nadwornego litewskiego	150	150	120	120	120	120	120	120
9.	Jana Karola Dolskiego, podczaszego litewskiego, od czerwca 1685 r. marszałka nadwornego litewskiego	100	100	80	80	80	80	80	80
10.	Krzysztofa Białożora, chorążego wielkiego litewskiego	100	100	80	80	80	80	80	80
11.	Jerzego Karola Chodkiewicza, oboźnego litewskiego	100	100	80	80	80	80	80	80

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
12.	Samuela Kmicica, strażnika wielkiego litewskiego	100	100	80	80	80	80	80	80
13.	Kazimierza Michała Paca, kawalera maltańskiego i pisarza wielkiego litewskiego	100	100	80	80	—	—	—	—
14.	Kazimierza Władysława Sapiehy, starosty brzeskiego, od kwietnia 1685 r. podstolego litewskiego, od kwietnia 1686 r. stolnika litewskiego	—	—	80	80	100	80	80	80
15.	Macieja Korwina Gosiewskiego, generała artylerii litewskiej (zm. listopad 1683 r.)	100	100	—	—	—	—	—	—
16.	Krzysztofa Wiktoryna Vorbek-Lettowa, marszałka starodubowskiego	100	100	80	80	80	80	80	80
17.	Benedykta Pawła Sapiehy, podskarbiego wielkiego litewskiego, major Jan Schroetter	—	—	—	—	100	100	80	80
18.	Andrzeja Kazimierza Giełguda, pisarza wielkiego litewskiego	—	—	—	—	—	—	80	80

Tab. 7. Piechota niemiecka

Lp.	Jednostka	14 VIII 1683 – 14 XI 1683	14 XI 1683 – 14 II 1684	14 II 1684 – 14 V 1684	14 V 1684 – 14 VIII 1684	14 V 1685 – 14 VIII 1685	14 VIII 1685 – 14 XI 1685	14 V 1686 – 14 VIII 1686	14 VIII 1686 – 14 XI 1686
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana litewskiego, kapitan Jerzy Greben	800	800	800	800	800	800	800	800
2.	Mateusza Remera, generał majora	200	200	160	160	200	160	160	160

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3.	Jana Jacka Ogińskiego, hetmana polnego litewskiego (zm. 24 II 1684)	500	500	—	—	—	—	—	—
4.	Marcjana Ogińskiego, wojewody trockiego, od czerwca 1684 r. kancle-rza wielkiego litewskiego	500	500	400	400	500	400	320	320
5.	Stanisława Kazimierza Radziwiłła, marszałka wielkiego litewskiego	200	200	160	160	200	160	160	160
6.	Dominika Radziwiłła, podkanclerzego litewskiego	300	300	240	240	240	240	240	240
7.	Benedykta Pawła Sapiehy, podskarbiego wielkiego litewskiego, kapitan Samuel Polens	200	200	200	200	200	200	200	200
8.	Jana Karola Dolskiego, podczaszego litewskiego, od czerwca 1685 r. marszałka nadwornego litewskiego	400	400	400	400	400	400	350	350
9.	Jerzego Józefa Radziwiłła, podkanclerzycza litewskiego, od czerwca 1686 r. podczaszego litewskiego	400	400	320	320	400	320	320	320
10.	Franciszka Stefana Sapiehy, koniuszego litewskiego (zm. 25 VI 1686)	200	200	190	190	190	200	200	200
11.	Władysława Jozafata Sapiehy, cześnika litewskiego, od maja 1684 r. krajczego litewskiego	—	—	80	80	80	80	80	80
12.	Macieja Korwina Gosiewskiego, generała artylerii litewskiej (zm. listopad 1683 r.)	200	200	—	—	—	—	—	—
13.	Piotra Rudominy Dusickiego, starosty starodubowskiego (zm. marzec 1684 r.)	60	60	60	60	—	—	—	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
14.	Krzysztofa Konstantego Połubińskiego, starosty wołkowyskiego (zm. 29 VIII 1685), następnie Malchera Kazimierza Głuszyńskiego, chorążego wołkowyskiego ⁵²	100	100	80	80	80	80	—	—
15.	Dominika Mikołaja Słuszki, starosty rzeczycyńskiego, od marca 1686 r. wojewody połockiego	100	100	80	80	80	80	—	—
16.	Jana Andrzeja Platera, starosty dyneburskiego ⁵³	60	60	60	60	60	60	60	60
17.	Konstantego Jana Szujskiego, chorążego brzeskiego	—	—	80	80	80	80	80	80
18.	Jana Krzysztofa Paca, starosty botockiego	—	—	80	80	—	—	—	—
19.	Józefa Bogusława Słuszki, hetmana polnego litewskiego (od kwietnia 1685 r.)	—	—	—	—	—	—	400	400
20.	Leonarda Gabriela Pocięja, sędziego ziemskiego brzeskiego	—	—	—	—	80	80	—	—
21.	Michała Dowmont Siesickiego, wojewody mińskiego	—	—	—	—	80	—	80	80
22.	Michała Kazimierza Kocięła, podkomorzego oszmiańskiego	—	—	—	—	—	80	80	80
23.	Leona Bazylego Sapięhy, podskarbiego nadwornego litewskiego i generała artylerii litewskiego (od czerwca 1684 r.)	—	—	—	—	—	160	160	160

⁵² W rachunku z 1689 r. zawarto informację, że patronem tej kompanii był Jerzy Stanisław Sapięha, stolnik litewski, który być może przejął tę jednostkę już w 1686 r., po śmierci Głuszyńskiego. Zob. LVIA, fond SA, nr 3454, k. 321v.

⁵³ W rachunku z 1689 r. znalazła się adnotacja, że kompania ta stanowi garnizon Dyneburga. Zob. *ibid.*, k. 323.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
24.	Aleksandra Jana Mosiewicza, marszałka lidzkiego i podwojewództwa wileńskiego ⁵⁴	—	—	—	—	60	60	60	60

Tab. 8. Piechota węgierska

Lp.	Jednostka	14 VIII 1683 – 14 XI 1683	14 XI 1683 – 14 II 1684	14 II 1684 – 14 V 1684	14 V 1684 – 14 VIII 1684	14 V 1685 – 14 VIII 1685	14 VIII 1685 – 14 XI 1685	14 V 1686 – 14 VIII 1686	14 VIII 1686 – 14 XI 1686
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego	200	200	200	200	200	200	200	200
2.	Janczarska Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego	100	100	100	100	100	100	100	100
3.	Jana Jacka Ogińskiego, hetmana polnego litewskiego (zm. 24 II 1684)	100	100	—	—	—	—	—	—
4.	Marcjana Ogińskiego, wojewody trockiego, od czerwca 1684 r. kancлера wielkiego litewskiego	100	100	100	100	100	100	100	100
5.	Stanisława Kazimierza Radziwiłła, marszałka wielkiego litewskiego	100	100	100	100	100	100	100	100
6.	Józefa Bogusława Słuszki, marszałka nadwornego litewskiego, od kwietnia 1685 r. hetmana polnego litewskiego	100	100	100	100	100	100	100	100
7.	Dominika Mikołaja Słuszki, starosty rzeczyckiego, od marca 1686 r. wojewody połockiego	—	—	—	—	100	100	100	100
8.	Jana Karola Dolskiego, od czerwca 1685 r. marszałka nadwornego litewskiego	—	—	—	—	—	100	100	100

⁵⁴ Chorągiew ta w latach 1685–1686 pozostawała „*in praesidio* zamku wileńskiego”; *ibid.*, k. 324v.

Tab. 9. Piechota zaporoska

Lp.	Jednostka	14 VIII	14 XI	14 II	14 V	14 V	14 VIII	14 V	14 VIII
		1683 – 14 XI 1683	1683 – 14 II 1684	1684 – 14 V 1684	1684 – 14 VIII 1684	1685 – 14 VIII 1685	1685 – 14 XI 1685	1686 – 14 VIII 1686	1686 – 14 XI 1686
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Krzysztofa Konstantego Połubińskiego, starosty wołkowyskiego, od III ćwierci przejęta przez Kazimierza Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego	100	100	100	100	—	—	—	—
2.	Franciszka Stefana Sapiehy, koniuszego litewskiego (zm. 25 VI 1686)	—	—	100	100	100	—	—	—
3.	Konstantego Jana Szujskiego, chorążego brzeskiego	—	—	100	100	—	—	—	—

FINANSOWANIE

Artykuł powstał w ramach realizacji projektu badawczego Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki pt. „Akta skarbowe jako źródło do dziejów wojskowości staropolskiej za panowania Wazów (1587–1668)” (nr 11H 13 0334 82), realizowanego w latach 2015–2021.

BIBLIOGRAFIA

- Bobiatyński, Konrad. *Michał Kazimierz Pac. Wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*. Warszawa: Neriton, 2008.
- Bobiatyński, Konrad. “Udział Wielkiego Księstwa Litewskiego w kampanii wiedeńskiej 1683 roku.” In *Odsiecz wiedeńska*, edited by Teresa Chynczewska-Hennel, 59–73. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2011.
- Bobiatyński, Konrad. “W drodze pod Chocim. Litewskie przygotowania do wojny przeciwko Turkom w 1673 roku.” In *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, edited by Sławomir Górzynski and Mirosław Nagielski, 27–47. Warszawa: DiG, 2014.
- Bobiatyński, Konrad. “Walka Sapiehów o odzyskanie wpływów w armii litewskiej w latach 1666–1683.” In *Sapyehi: asoby, karyery, mayontki*, edited by Anastasiya Skypyan, 103–114. Minsk: A. M. Yanushkevich, 2018.

- Bobiatyński, Konrad and Zbigniew Hundert. "Skład armii Wielkiego Księstwa Litewskiego podczas wojny z Turcją (1675–1676) w świetle akt wojskowo-skarbowych." *Zapiski Historyczne* 83/1 (2018): 155–173.
- Chowaniec, Czesław. *Wyprawa Sobieskiego do Mołdawii w 1686 r.* Oświęcim: Napoleon V, 2015.
- Codello, Aleksander. "Litwa wobec wojny z Turcją 1672–1676." *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 13/1 (1970): 136–159.
- Dupont, Philippe. *Pamiętniki historii życia i czynów Jana III Sobieskiego*. Translated by Beata Spieralska, edited by Dariusz Milewski. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2011.
- Filipczak-Kocur, Anna. "Od Chocimia do Żórawna (Żurawna). Finansowy udział Wielkiego Księstwa Litewskiego w kampaniach wojennych 1673–1676." In *Studia Historyczno-Wojskowe*, vol. 3: *Armia i społeczeństwo*, edited by Tomasz Ciesielski, 130–137. Zabrze: Inforteditions, 2009.
- Hundert, Zbigniew. *Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*. Oświęcim: Napoleon V, 2012.
- Hundert, Zbigniew. "Projekty komputerowe wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1683–1684." *Rocznik Lituanistyczny* 3 (2017): 95–119.
- Majewski, Andrzej A. *Aleksander Hilary Połubiński (1626–1679). Marszałek wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*. Warszawa: Neriton, 2017.
- Markowicz, Marcin. "Daleko od Wiednia – działania militarne na podolsko-mołdawskim teatrze wojennym na przełomie 1683 i 1684 r." In *Studia Historyczno-Wojskowe*, vol. 6, edited by Marek Wagner, Katarzyna Maksymiuk, Józef Piłatowicz, Marek Plewczyński, Wojciech Włodarkiewicz and Adam L. Kubik, 91–108. Siedlce: Wydawnictwo UPH w Siedlcach, 2015.
- Maroń, Jerzy. "Kilka uwag o niefortunnej kampanii 1687 r." In *Śląsk, Polska, Niemcy*, edited by Krystyn Matwijowski and Wojciech Wrzesiński, 97–104. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1990.
- Nagielski, Mirosław. "Stanisław Isaykowski i jego testament spisany przed kampanią turecką 1684 roku." In *Z historii kultury staropolskiej. Studia ofiarowane Urszuli Augustyniak*, edited by Agnieszka Bartoszewicz, Andrzej Karpiński, Maciej Ptaszyński and Andrzej Zakrzewski, 125–134. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020.
- Poczobut Odlanicki, Jan W. *Pamiętnik (1640–1684)*. Edited by Andrzej Rachuba. Warszawa: Czytelnik, 1987.
- Rachuba, Andrzej. "Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku." *Przeгляд Wschodni* 3/3 (1994): 379–410.
- Rachuba, Andrzej. "Służka Józef Bogusław." In *Polski słownik biograficzny*, vol. 39, 144–151. Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999–2000.
- Sawicki, Mariusz. "Artyleria litewska w latach osiemdziesiątych XVII wieku. Organizacja i finansowanie." In *Artyleria polska. Historia – teraźniejszość – przyszłość (myśl wojskowa, szkolnictwo artyleryjskie, technika i uzbrojenie). Materiały pokonferencyjne, III konferencja naukowa, Toruń 11 maja 2009 r. Sympozjum naukowe, Toruń 4 grudnia 2009 r.*, edited by Mirosław Giętkowski and Jeremiasz Ślipiec, 161–174. Toruń: Stowarzyszenie Miłośników Artylerii i Militariów, 2009.

- Sawicki, Mariusz. *Dom Sapieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2016.
- Semkowicz, Władysław. “Udział wojsk litewskich Sobieskiego w kampanji roku 1683.” *Ateneum Wileńskie* 9 (1934): 1–33.
- Skorobohaty, Aleksander D. *Diariusz*. Edited by Tadeusz Wasilewski. Warszawa: DiG, 2000.
- Smolarek, Przemysław. *Kampania mołdawska Jana III roku 1691*. Oświęcim: Napoleon V, 2015.
- Unn, Gotard and Władysław Skrzydyłka, eds. *Listy z czasów Jana III i Augusta II*. Kraków: W. Kirchmayer, 1870.
- Wagner, Marek. “Kampania kamieniecka 1688 roku.” In *Jarżmo Ligi Świętej? Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1684–1696*, edited by Dariusz Milewski, 187–214. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2017.
- Wagner, Marek. “Kampania kamieniecka 1687 roku.” In *Hortus bellicus. Studia z dziejów wojskowości nowożytnej. Prace ofiarowane Profesorowi Mirosławowi Nagielskiemu*, edited by Konrad Bobiatyński, Przemysław Gawron, Krzysztof Kossarzecki, Piotr Kroll and Dariusz Milewski, 467–486. Warszawa: Neriton, 2017.
- Wagner, Marek. “Kampania mołdawska 1690 roku.” In *Na wojnie i w szlacheckim dworaku. Studia i materiały*, edited by Katarzyna Maksymiuk, Dorota Wereda and Rafał Roguski, 89–106. Siedlce: Wydawnictwo UPH w Siedlach, 2016.
- Wagner, Marek. *Kampania żwaniecka 1684 roku*. Warszawa: Attyka, 2013.
- Wagner, Marek. “Perspektywy badań historyczno-wojskowych czasów Jana III Sobieskiego.” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 146/2 (2019): 461–473.
- Wagner, Marek. “Udział wojsk litewskich w wojnie polsko-tureckiej w latach 1684–1699.” *Historia i Świat* 3 (2014): 113–136.
- Wagner, Marek. *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, vol 1–2. Zabrze: Inforteditio, 2009.
- Wagner, Marek, ed. *Źródła do dziejów wojny polsko-tureckiej w latach 1683–1699*. Oświęcim: Napoleon V, 2016.
- Wasilewski, Witold. *Wyprawa bukowińska Stanisława Jabłonowskiego w 1685 roku*. Warszawa: Neriton, 2002.
- Wimmer, Jan, ed. “Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1673–1679.” *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 7/2 (1961): 394–437.
- Wimmer, Jan, ed. “Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1683–1689.” *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 8/1 (1962): 243–279.
- Wimmer, Jan, ed. “Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1690–1696.” *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 9/1 (1963): 237–275.
- Wimmer, Jan. *Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1983.
- Wimmer, Jan. *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1965.

- Wojtasik, Janusz. "Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami w 1698 roku." *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 13/1 (1967): 63–127.
- Wojtasik, Janusz. "Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami w 1698 roku." *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 13/2 (1967): 111–183.
- Wojtasik, Janusz. *Podhajce 1698*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1990.
- Woliński, Janusz, ed. "Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676." *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 15/2 (1969): 209–238.
- Woliński, Janusz, ed. "Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676." *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 16/2 (1970): 233–268.
- Woliński, Janusz. *Z dziejów wojen polsko-tureckich*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1983.

